

Христина Тончева*

МОЛИТВИТЕ ЗА ВСЯКА ПОТРЕБА В ЗОГРАФСКИТЕ ТРЕБНИЦИ ОТ XV – XVIII ВЕК

Hristina Toncheva

PRAYERS FOR EVERY OCCASION IN THE ZOGRAF PRAYER BOOKS FROM 15–18 C

The article presents data about the inheritors of the Old Bulgarian Prayers for Every Occasion which are known to scholars thanks to the Glagolitic Euchologium Sinaiticum from the 10th century. They were discovered in the manuscript prayer- and divine service books kept in the Zograf library on Mount Athos. The respective euchological texts are described in the manuscripts in chronological order by century; they are identified in accordance with their Glagolitic prototypes and their Greek parallels are given.

Key words: Prayers for Every Occasion, Zograf manuscripts, prayer- and divine service books.

В статията са изнесени данни за наследниците на старобългарските молитви от цикъла „Молитви избрани на всяка потреба“, известни на науката от глаголическия Синайски евхологий от X век. Те са открити в ръкописните требници и служебници, съхранявани в библиотеката на Зографския манастир на Атон. Съответните евхологични текстове са описани по ръкописните паметници в хронологичен порядък по векове, идентифицирани са спрямо глаголическите им прототипи, приведени са гръцките им паралели.

Ключови думи: молитви за всяка потреба, зографски ръкописи, требници, служебници.

През последните няколко години в палеославистичния свят се случи събитие с изключително значение – за пръв път в българската история безценната ръкописна сбирка на българския манастир „Св. Георги“ в Света гора беше дигитализирана и така през 2014 г. бе създаден научноизследователският център към Библиотеката на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. От десетилетия палеославистичната колегия очакваше евентуална възможност да работи с дигиталните копия на ръкописите, понеже по едни или други причини нямаше достъп до тях. Още повече, че тези важни за българската езикова и културна история паметници досега са били известни само по описи и каталози, а в Каталога на Зографския манастир описанията им са доста общи и неточни, а в редица случаи – и сгрешени (Каталог 1994).

При работата си с тези паметници установих, че в дигиталната колекция се съхраняват копия на 8 по-цялостно запазени ръкописни требника¹. Тяхното съдържание досега не беше известно на научните среди или отчасти бяха цитирани някои текстове само по описи. Най-ранният от тях е от XIII век, а най-късният – от XVIII век. Поради ограничения обем тук ще бъдат представени само тези ръкописи, в които има данни за цикъла *Молитви избрани за всяка потреба*, наследници на старобългарската книжовна традиция.

Под сигнатура Zogr_0013 в Зографската дигитална библиотека се съхранява хартиен ръкопис, 434 л., конволют, състоящ се от две части: Требник от средата на XV в. (лл. 1а – 259б) и Кормчая от XVI в. (л. 260а – 434б). В Каталога са сгрешени страниците и на двата ръкописа (Каталог 1994: 34). В Требника е отбелязана българска безюсова редакция (нататък: Z-13).

* Христина Тончева – проф. дфн, катедра „Общо езикознание и история на българския език“, Филологически факултет, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, hrttoncheva@gmail.com.

¹ Подробни данни за тяхното съдържание съм изнесла в друга публикация (Тончева 2018: 174–184).

Според оглавеното в началото съдържание на книгата става видно, че в нея са запазени преписи на редица евхологични текстове, познати на науката от глаголическия Синайски евхологий от X – XI в. (Frček 1939, Nachtigal 1941, 1942, нататък: Син Евх). На л. 180б (по моливната фолиация) започва цикълът *Молитви различни на всяка потреба*, който липсва в оглавлението, липсват и първите няколко молитви в него – първата е *мѣтва въ братотвореніе*, тя е наследница на глаголическата молитва в Син Евх 9б–10а, *Εὐχὴ εἰς ἀδελφοποίησιν* Дмитриевский 1901: 31, Goar 1960: 707, следващата е *мѣтва на ѱповѣдающим се*, която също е наследница на Син Евх 77а, включена е в старобългарския Изповедален чин; *мѣтва ѱ разꙋршеніи прѣвнла* 181а, *мѣтва, ѱ оходещиныхъ*, наследница на **МОЛ<ИТВА>** на *ѱходещиѱа* на пжть Син Евх 18а, *Εὐχὴ ἐπὶ ἀποδημούντων* Дмитриевский 1901: 33; Frček 1939: 689; *мѣтва бѣваемаа къ христѣаномъ, ннзложенны ѱѣво ѣзычьскою прѣвльстїю . тѣже ѱбръщѣицихъ се ѱ нее . ѱ въ црковъ бѣїю прнтекши*, Син Евх 23а–24а. В други случаи означените в оглавлението страници не съответстват на действителните. Съответствието започва от л. 182а: *мѣтва ѱ кающѣи ѱ ѱповѣдающѣи се мѣ*, срв. Син Евх 73б, *мѣтва ѱ кающѣи се, трета ~ ми*, *мѣтва ѱ кающѣи се д ~ мд*, срв. Син Евх 75б, *мѣтва ѱ прннесеѣи начетки ми*, срв. Син Евх 13б. След тях следват молитви над отrekli се от вярата и покаяли се и над идващи от латинската вяра: *мѣтвы отрочицихъ ѱврьгышъ се н испоганившъ се н кающъ се нѣ*, *мѣтва ѣгдѣ хотеть ѱглѣснѣтн ѣзычннка, снце пѣванѣтъ прїематн прнходещѣи ѱ латннскыѣ вѣры ~ нд*, срв. *Εὐχαὶ ἰλαστικαὶ πρὸς χριστιανούς, ὑπαχθέντας ἐθνικῆ πλανῆ, ἐπιστρέψαντας δὲ καὶ τῆ ἐκκλησίᾳ προσδραμόντας* Дмитриевский 1901: 775; Goar 1960: 690. Много от останалите молитви от цикъла *На всяка потреба* също имат аналози в глаголическия прототип, срв. още *мѣтва на ѱскврѣншнм се въ бръшнѣ нѣ* в Син Евх 22б, *Εὐχὴ ἐπὶ τῶν ἐν βράμασι σκανδαλισθέντων* Goar 1960: 535, съответства на *Молитвата над съблазнил се от храна*, *мѣтва надъ грѣздынемъ нѣѣ* Син Евх 14а, *мѣ на прнноснмыи пѣѣмъ всѣако ѱѣѣа ~ ѣ* *мѣтва начетн внно кысѣло ѣа* Син Евх 14а, *мѣтва дръга, тѣмѣжде ~ ѣв*, *мѣтва на сѣсѣдомъ ѱскврѣншнм се ѣѣ* Син Евх 21б, *Εὐχὴ ἐπὶ σκεύους μιανέντος* Дмитриевский 1901: 117, *мѣтва, на ѱскврѣншнм се стѣденѣ ~ ѣд* Син Евх 20б, *Εὐχὴ ἐπὶ φρέατος μιανέντος* Дмитриевский 1901: 196, Goar 1960: 479, *мѣтва на ѱснованіе домоу ѣе*, *мѣтва на бѣвеніе дѣѣмъ ѱ хрѣамъ ѣѣ* Син Евх 14б, *Εὐχὴ εἰς εὐλογίαὶν οἴκου νέου* Дмитриевский 1901: 57; Goar 1960: 484. На определени страници не са запазени пагинациите: *мѣтва на новомъ клaddenѣ . мѣтва . ѱ крѣвы текоущѣи носомъ, нлн ѱѣтн* Син Евх 29а–б, *мѣтва, стѣго апѣла павла ѱ змїе*, *мѣтва начетн всѣако дѣѣло*, *мѣтва на враніе вїноградѣѣ* Син Евх 14а, *Εὐχὴ ἐπὶ τρύγης ἀμπέλου* Дмитриевский 1901: 47; Goar 1960: 552, *мѣтва . ѣгдѣ скврѣнно чѣѣ, снѣвѣтъ чѣѣк в* Син Евх 22а съответства на *Молитвата над ял нечисто месо*, *Εὐχὴ ἐπὶ τῶν μαροφαγησάντων* Дмитриевский 1901: 34; Goar 1960: 534; Frček 1939: 701, *мѣтва, всакомѣѣ, аѣе въпадѣтъ чѣѣ скврѣнно въ сѣѣѣѣѣ въ внно, нлн въ маслѣ* Син Евх 19а – 20б, *Τάξις γινομένη, εἰ συμβῆ μιανὸν ἢ ἀκάθαρτον τι προσφάτως πεσεῖν εἰς ἀγγεῖον οἴνου ἢ ἐλαίου ἢ ἕτερον-τι* Дмитриевский 1901: 48, 116, 744; Goar 1960: 482 – 483, *мѣтва кльншоу се дръзостїю напрасно* Син Евх 24а, *Εὐχὴ ἐπὶ τῶν пролетῶς ὀμνυόντων* Дмитриевский 1901: 121; Goar 1960: 534, *мѣтвы стѣго трнѣѣѣѣѣ* Син Евх 59а – 59б.

На л. 247а започва канѣнъ *мѣбнѣ къ гоу нашемоу ѣѣѣѣѣ въ врѣме вѣздыждѣа*, в състава на който са включени три молитви: *мѣтвы, г*, *въ вѣздыждѣ ~ ѣа*. Втората от тях – *мѣтва дръга томоу же въ вѣздыждѣе* 251б–252а, е наследница на глаголическата от Син Евх **МОЛ<ИТВА>** *въ вѣздыждѣе поп<з>* таи Tarnanidis 1988: 77; *Εὐχὴ ἐπὶ ἀνομβρίας ποιήμα Καλλίστου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως* Goar 1960: 613 – 614.

Досега открих общо 9 преписа на тази молитва в цялостната евхологична славянска традиция, най-ранният е от XIV век, а най-късният – от XVII (Тончева 2000а, Тончева 2002, Тончева 2012). Този препис е десетият, той се опира на предходната текстова традиция, но редакторските промени в неговата матрица ми дават основание да го определя като представител на *атонската редакция на Евхология*². Текстовият вариант на молитвата в Z-13 е изключително сходен с този в друг апограф от XV век – Ц-177 от сбирката на ЦИАИ, София. Текстологичните дублети в двата апографа са идентични, при това много архаични, ориентирани и към старобългарския прототип, и към съответните гръцки образци (Goar 1960: 614). За илюстрация на редакторските процеси съм публикувала текста на молитвата по Z-13 (Тончева 2018: 176 – 177).

² За нея вж: Тончева 2000б: 74–77, 93 и нат.

След нея е преписан още един вариант, оглавен като третѣа мѣтва въ вежѣжѣ . 252а, който също ни е познат от други апографи от XV – XVII в., преведен от други гръцки образци (Дмитриевский 1901: 416). На л. 252 б е послѣдованіе въ вежѣжѣ, а след него – заповѣдь н ѡставъ стѣн ѡць, тн, срв. Син Евх 102а–105б.

На последния л. 259а от требника е дописана с друг двуеров безюсов правопис: мѣтва на влѣніе меѡвнне . нъ всѣко възкѣщеніа ѣд. Това е наследницата на глаголическата мѡ на ѡвѣдѣ Син Евх 16б, Εὐχὴ πρὸ ὀρίστου Goar 1960: 569. Този глаголически текст е засвидетелстван и в други апографи от XV – XVI век, напр. Р-35 от сбирката на Рилския манастир, С-246 от ръкописната колекция на НБКМ – София и др. с аналогично оглавление.

Под сигнатура Zogr_0216 в Зографската дигитална библиотека се съхранява Требник и Служебник от края на XVI в., българска безюсова редакция, непоследователен ресавски правопис със следи от юсов извод (нататък: Z-216).

След Изповедалния чин намираме преписи на някои молитви от класическия цикъл *На всяка потреба*, като на л. 138б под заглавие мѣ на хлѣбѡ стѣмъ е преписана старобългарската *Молитва над нова храна* Син Евх 13а-б, срв.: *Нже всѣ съвршннн слово своѡ гн повелѣвн землі . нърацѣтн плѡ , на веліе нъ пнцѣ нашѣ.*

На л. 139а е мѣ, кладѣецъ ѡще чѣто впаде скверно . В Z-216 и в останалите апографи от другите книгохранилища в текста на *Молитвата над замърсен кладенец* се наблюдава друг текст, различен от старобългарския, преведен от други гръцки образци.

На л. 139б е регистрирано още едно старобългарско онасловление на *Молитвата ако нещо скверно или нечисто падне в съд с вино, масло или друго*, срв. Син Евх 19а-б. След съответните литургични указания, аналогични на тези в Син Евх 19б, е преписана наследницата на глаголическата молитва, редактирана от книжовниците в духа на предхождащата литургична традиция.

Подредбата на *Молитвите на всяка потреба* в Z-216 е традиционно съответстваща на тази в повечето евхологични паметници от XV – XVI век, тя продължава на л. 141а-б с две молитви начети вино кѡпѣло, от които първата е старобългарската: Син Евх 14а-б, Εὐχὴ εἰς εὐλογίαὺν οἴνου νέου Дмитриевский 1901: 526, срв.: Гн ѡухѣ бѣ на . прѣложннн воѡ въ внно, въ кѣ галнѣннцѣ враце . Втората няма старобългарски еквивалент, а в по-късните векове иззема функциите и на двете и остава единствена с такова предназначение.

Последната молитва на съсѣвн ѡсквернннн се ѡ възсѣксъ съблазнь в Z-216, л. 141б също е старобългарско наследство: Гн бѣ на рекѣ перѡвн въ съсѣде плащаннчнне . нечѣтомъ н сквернѡмоу . чѣтѣ внтн въсемъ, срв. *Молитвата над осквернен съд* в Син Евх 21б.

Под сигнатура Zogr_0184 се съхранява Требник от XVI – XVII в., 80 л. хартия, сръбска редакция (Каталог 1994: 108 – 109).

На л. 79а започва цикълът *Филотееви молитви*, предназначени за вежѣжѣ, невѡраствореніе, прѣвѣ (!) и въ противленіе, вѣтрѡ ѡ нашѣствіе варваръ :~ За съжаление текстът прекъсва на л. 80б.

Под сигнатура Zogr_0146 в Зографската дигитална библиотека се съхраняват конволют Служебник и требник от края на XVII в. и 1822 г. (нататък: Z-146). В Каталога данните и на този паметник са сгрешени, вместо 16 листа са описани 116 от Служебник, който според ортографичните особености може да се определи към XVII в. Другият ръкопис – Требник – започва от л. 18а всѣщност, писан е на църковнославянски език. Пак според Каталога (Каталог 1994: 95) бележката на писача е на л. 134б, но в действителност тя е на последния лист 117а от Требника. В приписката се споменава точната дата на списването на „книжицата“ (17 септември 1822), както и името на председателя на манастира – проигумена Хрисогон Зографски.

Списѣ са сѣа книжица, въ лѣто ѣдѡкѣ . кончѣла са мѣа септѣмврѣа . зѣ . дѣнь . настоѡтель проигѣменъ хрѣсогонъ ѡ зѡграфски .

На л. 16а в Z-146 под заглавие *Молитва над коливо* е преписана старобългарската *Молитва над нова храна* Син Евх 13а-б, като заглавието е съобразено с гръцките образци Εὐχὴ τῶν κολύβων Goar 1960: 524, *Иже всѣ съвршнннннн слово твоеѡ гн . ѡ повелѣвъ землі всѣчѣскѣе плѡды възрацѣти въ наслаженіе ѡ пнцѣ нашѣ.*

На л. 52v (според моливната фолиация) в Z-146 виждаме *Молитва при всяка немощ*, неканонична. От л. 71v до л. 85v са преписани много обширни *Молитви на Св. Василий Велики над страдащи*

от демони и при всяка немощ. Те наследяват в по-късната ръкописна традиция старобългарското заклинание св. св. Василия надъ доухъ нечистиъ .в. Син Евх 56б, Εὐχή ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ Goar 1960: 579 – 580, като включват в състава и други текстове, атрибутирани като Молитви на Св. Йоан Златоуст. Първата молитва е наследница на глаголическата надъ въсьноуѣщнимн Син Евх 51а – 56б; Ἀφορκισμὸς τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου ἐπὶ χειμαζομένων ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων (Дмитриевский 1901:293; Goar 1960: 578 – 579).

По своите лексикално-текстологични особености описаните по-горе Молитви за всяка потреба могат да бъдат причислени към *атонската редакция на Евхология*.

На л. 92v – Млтва ѿ трасавичниѧ волѣзны, но обширната текстова матрица е плод на по-късно превеждане и редактиране.

Под сигнатура Zogr_0265 в Зографската дигитална библиотека се съхранява Требник от 1794 г., 70 л. хартия, църковнославянска редакция (Каталог 1994: 136). Още на първия лист е запазена маргинална бележка на книжовника, в която той споменава името си – отец проигумен Константин, както и времето на написването – 17 юни 1794 г. На л. 2а-б е съдържанието на книгата.

На лл. 67а–70а друга ръка ни е оставила преписи на някои от старобългарските *Молитви за всяка потреба*: мѡлѣтва егдѧ кто ѡматъ въ дѡ нѡвѣз вѣити (срв. Син Евх 14б), мѡлѣтва на благословеніѧ вина, мѡлѣтва въ еже блгѡвити брѧшна мѧса въ стѣю и великю неделю пасхи, мѡлѣтва на ѡснованіѧ дѡмѡ, молѣтва на ѡбзѣманіѧ винѡгрѧда (срв. Син Евх 14а), мѡлѣва во еже блгѡсловѣти стада (срв. Син Евх 18б, Εὐχή εἰς ποιμνὴν Дмитриевский 1901: 47; Goar 1960: 589). Тези преписи принадлежат към т.нар. *късна редакция на Евхология*, която показва подчертан пиетет към архаичните евхемни модели, кореспондирайки си със съответните глаголически образци⁴.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ РЪКОПИСНИ ТРЕБНИЦИ И СЛУЖЕБНИЦИ

Z-13: Требник и Кормчая от средата на XV в. и от XVI в., 434 л. хартия, конволют, требникът (лл. 1а – 258б) е от средата на XV в. и е писан с български безюсов правопис (Каталог 1994: 34 – 35).

Z-146: Служебник и требник от края на XVII в. и 1822 г. 134 (116 + 18) листа хартия. Паметникът е сбор от два ръкописа, писани по различно време, българска безюсова и църковнославянска редакция (Каталог 1994: 95).

Z-184: Требник от XVI – XVII в., 80 л. хартия, сръбска редакция (Каталог 1994: 108 – 109).

Z-216: Требник и служебник от края на XVI в., 282 л. хартия, българска безюсова редакция, непосредователен ресавски правопис (Каталог 1994: 120).

Z-264: Требник от края на XVII в., 178 л. хартия, българска безюсова редакция, ресавски правопис (Каталог 1994: 136).

Z-265: Требник от 1794 г., 70 л. хартия, църковнославянска редакция (Каталог 1994: 136).

P-35: Требник на монаха Давид от 80-те години на XV в., 307 л., български (Райков, Кодов, Христова 1986: 73 – 75).

C-246: Требник от XVI в., 166 л. ресавски правопис (Цонев 1910: 154).

Ц-177: Требник от XV в., 118 л., ресавски правопис. (от Библиотеката при Църковния историко-архивен институт към Българската патриаршия – София)

БИБЛИОГРАФИЯ

Дмитриевский 1901: Дмитриевский, А. Описание литургических рукописей, хранящихся в библиотеках православного Востока. Т. II (Εὐχολόγια), Киев. // **Dmitrievskii, A. 1901:** *Opisanie liturgicheskikh rukopisey, hranyashhtsiysya v bibliotekah pravoslavnogo Vostoka*. Т. II (Εὐχολόγια), Kiev.

Каталог 1994: *Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света Гора*. Съставители: Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов. София, СИБАЛ. // **Katalog 1994:** *Katalog na slavyanskite rakopisi v bibliotekata na Zografskiya manastir v Sveta Gora*. В. Raykov, St. Kozhuharov, H. Miklas, H. Kodov. Sofia: SIBAL.

³ За нея вж: Тончева 1999.

- Райков, Кодов, Христова 1986:** Райков, Б., Хр. Кодов, Б. Христова. *Славянски ръкописи в Рилския манастир*. София. // **Raykov, Kodov, Hristova 1986:** Raykov, B., Hr. Kodov, B. Hristova. *Slavyanski rakopisi v Rilskaia manastir*. Sofia.
- Тончева 1999:** Особености на късната редакция на молитвения цикъл през XVIII в. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет*, Т. 37, кн. 1. Филологии (159 – 171). // **Toncheva 1999:** Toncheva, Hr. Osobenosti na kasnata redaktsia na molitvenia tsikal prez XVIII v. *Nauchni trudove na Plovdivskia universitet*. Т. 37, кн. 1. Filologii (159–171).
- Тончева 2000а:** Тончева, Хр. За наследниците на глаголическите Молитви при природни бедствия. – В: *Palaeobulgarica (Старобългаристика)*, кн. 2 (85 – 91). // **Toncheva 2000:** Toncheva, Hr. Za naslednicite na glagolicheskite Molitvi pri prirodni bedstvia. – V: *Palaeobulgarica, kn. 2* (85 – 91).
- Тончева 2000б:** Тончева, Хр. *Старобългарските Молитви за всяка потреба в развоја на славянската ръкописна книжнина (до края на XIX век)*. Пловдив. // **Toncheva 2000:** Toncheva, Hr. *Starobalgarskite Molitvi za vsyaka potreba v razvoja na slavyanskata rakopisna knizhnina (do kraja na XIX vek)*. Plovdiv.
- Тончева 2002:** Тончева, Хр. Новооткрит препис на глаголическата Молитва при бездъждие. – В: *Езикът: история и съвременност*. Шумен (14– 18). // **Toncheva 2002:** Novootkrit prepis na glagolicheskata Molitva pri bezdazhdie. *Ezikat: istoria i savremennost*. Shumen (14– 18).
- Тончева 2012:** Тончева, Хр. За един препис на глаголическа молитва в сръбски ръкопис от XVII век. // *Archeografski prilozi*, Narodna biblioteka Srbije. 33/2012, Beograd (299 – 302). // **Toncheva 2012:** Toncheva, Hr. Za edin prepis na glagolicheska molitva v srpski rakopis ot XVII vek. – V: *Archeografski prilozi*. Narodna biblioteka Srbije. 33/2012, Beograd (299– 302).
- Тончева 2018:** Тончева, Хр. Славянската евхологична традиция в требниците от Зографския манастир (по ръкописи от XIII – XVIII век). // *Славянска филология*, т. 26 (174 – 184). Доклади за XVI Международен конгрес на славистите (Белград, Сърбия, 20 – 27 август 2018 г.). София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. // **Toncheva 2018:** Toncheva, Hr. Slavyanskata evhologichna traditsia v trebnitsite ot Zografskiya manastir (po rakopisi ot XIII–XVIII vek). // *Slavyanska filologija*. Т. 26 (174 – 184). Dokladi za XVI Mezhdunaroden kongres na slavistite (Belgrad, Srbija, 20 – 27 avgust 2018). Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.
- Цонев 1910:** Цонев, Б. *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София*. София. // **Tsonev 1910:** *Opis na rakopisite i staropechatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofia*. Sofia.
- Frček 1939:** Frček, J. *Euchologium Sinaiticum. Texte slave avec sources grecques et traduction française*, II (Patrologia Orientalis, 24/5), 1939.
- Nachtigal 1941, 1942:** Nachtigal, R. *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*. I. Fotografski posnetek. Ljubljana, 1941; II. Tekst s komentarijem. Ljubljana, 1942.
- Goar 1730, 1960:** Goar, J. *Euhologion siwe rituale graecorum*. Venize, 1730; Graz, 1960.
- Tarnanidis 1988:** Tarnanidis, I. *The Slavonic Manuscripts, discovered in 1975 at St. Catherine monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki, 1988.